

تهدید مهار اقتصادی و دفاع همه‌جانبه، راه‌کارها و پیامدها

ایرج بختیاری^۱

پذیرش مقاله: ۹۸/۱۱/۱۵

دریافت مقاله: ۹۸/۰۹/۲۳

چکیده

عصر جدید شاهد گسترش حوزه عملکرد تهدیدات از صرفاً نظامی به سایر حوزه‌های اقتصادی، فرهنگی و اجتماعی و... و همچنین رشد و پیشرفت فناوری‌ها در عرصه‌های مختلف دفاعی است و این امر شکل جدیدی از الگوهای جنگ و دفاع ارائه داده است. جمهوری اسلامی ایران از ابتدای دوره حیات در برابر طیف گسترده‌ای از تهدیدها قرار گرفت و این گستردگی به موازات پیشرفت روزافزون کشور تغییر و شدت پیدا کرده به طوری که در سال‌های اخیر به علت رشد توانمندی‌های ملی دفاعی کشور از یک‌سو و از سوی دیگر فراگیری ابعاد نامعلوم و هزینه‌های غیرقابل محاسبه دست‌یابی به نتیجه ملموس حمله‌ی نظامی، استفاده از قابلیت‌های اقتصادی در قالب تهدیدات و مهار اقتصادی در نگاه دشمنان وزن و اهمیت بیشتری یافته است. چالش‌ها و کاستی‌های موجود در عرصه‌ی مدیریت اقتصادی کشور به‌ویژه ضعف‌های مؤلفه‌های دفاعی کشور در بعد اقتصادی مؤثر بر دفاع تمام‌عیار، محرک زمینه‌سازی برای استفاده دشمن از این نقاط ضعف شده و زمینه‌ی عملی شدن مهار اقتصادی را فراهم ساخته است. دست‌یابی به مؤلفه‌های پایدار دفاع اقتصادی، در برابر تهدید مهار اقتصادی دشمن مستلزم تعریف، تبیین و طراحی متناسب آن با شرایط بومی است؛ بنابراین ضرورت بیان تأثیر مؤلفه‌های اقتصادی دفاع بر دفاع تمام‌عیار کشور که به‌عنوان الگو و راهبردی جهت بهره‌برداری در زمینه دفاع اقتصادی خواهد بود، احساس می‌شود. در این تحقیق به روش تحلیل محتوا و همچنین با استفاده از ابزار پرسشنامه، بر اساس رهنمودهای مقام معظم رهبری و سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی، سعی شده عناصر اصلی دفاع اقتصادی را که در شکل‌گیری دفاع تمام‌عیار و همه‌جانبه نقشی اساسی دارند معرفی و میزان تأثیر برخی از آن‌ها مشخص گردد و ضمن اولویت‌بندی مؤلفه‌ها به این نتیجه می‌رسد که دفاع اقتصادی ضمن داشتن رابطه معنادار با دفاع همه‌جانبه در برابر مهار اقتصادی، نقش تعیین‌کننده‌ای در کارآمدی دفاع تمام‌عیار در برابر تهدیدات متنوع دشمن دارد.

واژگان کلیدی: دفاع اقتصادی، مهار اقتصادی، بازراندگی، توان مقابله.

۱. عضو هیئت علمی دانشگاه پدافند هوایی خاتم‌الانبیاء (ص) (نویسنده مسئول).

مقدمه

جمهوری اسلامی ایران از بدو پیروزی انقلاب در مقابل طیف گسترده‌ای از تهدیدها و تهاجمات قرار گرفت. همراه با رشد و پیشرفت روزافزون کشور، حوزه‌های این تهدیدات نیز تغییر کرد. در دهه کنونی به علت رشد توانمندی‌های نظامی - دفاعی و توان ملی کشور از یک‌سو و از سوی دیگر فراگیری ابعاد نامعلوم و هزینه‌های غیرقابل محاسبه تهاجم نظامی و در نتیجه ناامیدی از دست‌یابی به نتیجه ملموس حمله‌ی نظامی، استفاده از قابلیت‌های اقتصادی در نگاه دشمنان وزن و اهمیت بیشتری یافته و راهبرد مهار اقتصادی (جنگ اقتصادی) مورد توجه قرار گرفته است تا آنجا که در نامه ابلاغ سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی، مقام معظم رهبری از جنگ تمام‌عیار اقتصادی دشمن علیه کشور یاد کردند. تأکید دشمن بر روی میز بودن گزینه نظامی، نشان از در دستور کار بودن یک جنگ همه‌جانبه علیه جمهوری اسلامی ایران دارد که تنها با دفاعی همه‌جانبه بایستی با آن مقابله کرد. وجود نارسایی‌های موجود در عرصه‌ی مدیریت اقتصادی کشور به‌ویژه چالش‌های موجود مؤلفه‌های دفاع اقتصادی مؤثر بر دفاع همه‌جانبه، زمینه‌ی استفاده دشمن از این نقاط ضعف و عملی شدن جنگ اقتصادی را فراهم ساخته است. دست‌یابی به راه‌کارهای مؤثر دفاع اقتصادی، در برابر تهدیدات اقتصادی دشمن مستلزم تعریف، تبیین و طراحی متناسب آن با شرایط بومی است؛ بنابراین ضرورت بیان تأثیر مؤلفه‌های دفاع اقتصادی بر دفاع همه‌جانبه کشور به‌خوبی احساس می‌شود. استفاده از الگوهای دفاع اقتصادی مورد استفاده سایر کشورها علی‌رغم داشتن نکات مثبت، قابل نسخه‌برداری نیست زیرا با مقتضیات زمانی و مکانی خاص خود تعریف شده است؛ بنابراین به اقتضای شرایط خاص کشور، شناسایی عناصر تأثیرگذار و تبیین تأثیر مؤلفه‌های مختلف دفاع اقتصادی بر دفاع همه‌جانبه متناسب با شرایط بومی، باید مورد تحقیق و پژوهش قرار گیرد. این تحقیق کاربردی که با روش تحلیل محتوا و با استفاده از ابزار گردآوری اطلاعات پرسشنامه‌ای انجام شده است، بر آن است که بر اساس رهنمودهای مقام معظم رهبری و سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی، عناصر اصلی دفاع اقتصادی را که در شکل‌گیری دفاع همه‌جانبه نقشی اساسی دارند معرفی و میزان تأثیر برخی از آن‌ها را مشخص نماید. این کار، به شکل‌گیری راهبردها و همچنین راه‌کارهای عملی دفاع اقتصادی کمک شایانی خواهد کرد و از این‌رو، برای دفاع همه‌جانبه از کشورمان ضروری خواهد بود.

سؤالات تحقیق

مهار یا جنگ اقتصادی چیست و عرصه‌های دفاع همه‌جانبه کدام‌اند؟ شدت تأثیر مؤلفه‌های دفاع اقتصادی بر دفاع همه‌جانبه چقدر است؟

مبانی نظری

پیشینه شناسی

در خصوص دفاع اقتصادی و ارتباط آن با دفاع همه‌جانبه تحقیقاتی صورت گرفته که در اینجا به تعدادی از آن‌ها به‌عنوان پیشینه اشاره می‌شود:

چند مطالعه گروهی در دانشگاه عالی دفاع ملی صورت گرفته که موضوعات "الگوی اقتصاد مقاومتی در برابر تحریم‌های استکبار جهانی" و "راهبردهای دفاع اقتصادی در چارچوب اقتصاد مقاومتی با تأکید بر تولید ملی" از برجسته‌ترین آن‌هاست و هریک به راهبردها و پیشنهادهایی در حوزه اقتصاد مقاومتی رسیده‌اند. تحقیقی با عنوان «راهبرد دفاع ملی، رویکرد دفاع همه‌جانبه و الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت» توسط سید محمد کشمیری و سهراب انعامی (مجله رهیافت‌های سیاسی بین‌المللی، ۱۳۹۲)، با هدف تبیین راهبرد دفاع ملی، به روش توصیفی انجام و به این نتیجه رسیده که راهبرد دفاع همه‌جانبه با توجه به شاخص‌های الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت می‌تواند در دو حوزه دفاع سخت‌افزارانه و دفاع نرم‌افزارانه قرار گیرد.

پژوهشی با عنوان: «اقتصاد و دفاع ملی» (چارچوبی برای مطالعه)، توسط حسن شکوه (فصل‌نامه مطالعات راهبردی، شماره سوم، ۱۳۹۱). با پرسش اصلی: اقتصاد سیاسی و پیوند اقتصاد سیاسی با دفاع ملی چگونه است؟ به روش اسنادی و کتابخانه‌ای انجام شده و دریافته که دفاع ملی تحقق نخواهد یافت مگر آنکه تمام بخش‌ها و عناصر سازنده اقتصاد ملی از جمله نیروهای اجتماعی، تعامل سازنده‌ای با هدف بسیج و به‌کارگیری توان کشور در حوزه‌های مختلف برای تأمین نیازهای جامعه شامل حفظ هویت بومی، نظم، افزایش سلامت، مبارزه با فقر، توسعه آموزش، گسترش فناوری، افزایش رفاه و تولید اقتصادی و هم‌زمان حضور مقتدر در اقتصاد سیاسی بین‌الملل داشته باشند.

مقاله‌ای با عنوان: «تحلیل تطبیقی مؤلفه‌های امنیت اقتصادی در ایران» به نگارش ابراهیم گرجی و مسعود هاشمیان (مجله مطالعات دفاعی استراتژیک، شماره ۲۹، ۱۳۸۶)، به مهم‌ترین بعد امنیت ملی پس از جنگ سرد - یعنی مؤلفه امنیت اقتصادی - در دو بعد مؤلفه کمی کلان اقتصادی و

مؤلفه‌های محیطی فعالیت‌های اقتصادی، به ارزیابی هریک از مؤلفه‌های کمی و محیطی ایران نسبت به سایر کشورها و ارائه پیشنهادی مناسب همچون ارائه تصویر مطلوب از جمهوری اسلامی به جهانیان و ایجاد نهاد فراملی نظارت راهبردی بر مؤلفه‌های اقتصادی پرداخته است.

مک‌گوئایر در سال ۲۰۰۷ در تحقیقی با عنوان: «اقتصاد دفاعی در دنیای جهانی شده»^۱ به روش توصیفی و با هدف تبیین مدل‌های توسعه اقتصاد سیاسی بین‌المللی مرتبط با ایده تحول‌آفرین جهانی‌شدن و چالش‌ها و شرایط استراتژیک جهانی به‌سوی ثبات و امنیت، به این نتیجه دست‌یافته که در دنیای مملو از درگیری‌ها و مخاصمات، امنیت بین‌المللی و دفاعی و اقتصاد همانند یک نظم به هم تنیده به‌سرعت توسعه پیدا کرده است. بخشی از علت این روند، تأثیر دگرگون ساز جهانی‌شدن و چالش‌های جدید آن در قبال ثبات و امنیت ملی است، چراکه چالش‌های امنیتی تهدیدهای جدیدی هستند و نیاز به ابزار و راه‌کارهای جدید دارند.

مطالعات انجام شده در حوزه دفاع اقتصادی بر این نکته تأکید دارند که «دفاع اقتصادی» یکی از ارکان مهم دفاع جامع یا «دفاع همه‌جانبه» هستند^۲؛ اما در این مطالعات به عناصر اصلی دفاع اقتصادی با توجه به مؤلفه‌های دفاع همه‌جانبه، توجه کافی نشده است. معرفی برخی مفاهیم کلیدی که در درک عناصر اصلی اقتصادی در یک دفاع همه‌جانبه کمک خواهند کرد:

مفهوم شناسی:

– **امنیت ملی:** در نگاه سلبی امنیت عبارت است از فقدان تهدید خارجی اما آیا اگر تهدید اعم از عینی یا ذهنی متوجه کشوری نباشد، آن کشور امن است؟ قاعدتاً امنیت در قبال ناامنی و تهدید مطرح است (مرادیان، ۱۳۸۸: ۱۳۷)؛ اما نگرش به امنیت فقط از جنبه سلبی نگرش کاملی نیست. در دهه ۹۰ این دیدگاه مطرح شد که ملاحظات سنتی امنیت نمی‌توانند پاسخگوی تحولات جامعه باشند. در نتیجه گفتمان ایجابی مطرح گردید. از این دیدگاه امنیت تنها به معنای فقدان تهدید نیست. البته این گفتمان به تهدید توجه دارد، اما معتقد است که نبود تهدید شرط لازم امنیت است اما شرط کافی نیست. در این نگاه افزون بر نبود تهدید، باید چیزهای دیگری هم باشند تا بتوان گفت امنیت برقرار است. از این دیدگاه امنیت عبارت است از وجود نسبت متعادل بین دو مؤلفه:

^۱-Economics of Defense in a Globalized World

۲. رک [کاظمی، علی‌اصغر] راهبرد دفاع ملی؛ رویکرد دفاع همه‌جانبه و الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، نشر قومس، ۱۳۷۲.

خواسته‌ها و کارکردها. در هر واحد سیاسی اگر بین خواسته مردم و کارکرد سیاسی رابطه‌ای باشد که موجب رضایت مردم گردد، امنیت برقرار خواهد شد (همان: ۱۳۹).

- جنگ اقتصادی: از یک منظر جنگ اقتصادی شامل انواع فعالیت‌های اقتصادی است که به‌منظور اضمحلال و به هم ریختن سازمان اقتصادی دشمن، چنان‌که نتواند به جنگ ادامه دهد، انجام می‌شود. اقداماتی علیه فعالیت‌های اقتصادی که به‌صورت مستقیم یا غیرمستقیم به فعالیت جنگی طرف مقابل کمک می‌کند و اعمال فشار اقتصادی به یک کشور به‌منظور مجبور کردن آن کشور به انجام اقدام یا رفتار مطلوب و به عبارتی اعمال نفوذ و تغییر جهت در رفتار یک کشور در زمره جنگ اقتصادی قرار می‌گیرد. از منظری دیگر، جنگ اقتصادی عبارت است از اجرای اقدامات اقتصادی بر ضد اقتصاد دشمن به‌گونه‌ای که دشمن را از ادامه نبرد بازدارد. از منظر اول، اقتصاد به‌عنوان یک ابزار تأثیرگذار بر جنگ مورد استفاده قرار می‌گیرد و در تعریف دوم، اقتصاد یک کشور مورد تهاجم قرار می‌گیرد و جنگ اقتصادی علیه اقتصاد کشور مورد هدف، صورت می‌پذیرد. ابزارهای مشترک جنگاوری اقتصادی بسیار متنوع هستند که از آن جمله‌اند محدودیت‌های تجاری، بایکوت، تبعیض‌های تعرفه‌ای، مسدود کردن دارایی‌های سرمایه‌ای، تعلیق کمک‌ها، ممانعت از سرمایه‌گذاری و سایر جریان‌های سرمایه‌ای، مصادره (سلب مالکیت) و تحریم/ مجازات. (دری، ۱۳۷۲). با این توضیح، تحریم که از بدو پیروزی انقلاب علیه جمهوری اسلامی تحمیل شده است، از جمله ابزارهای جنگ اقتصادی است.

- مهار اقتصادی به دنبال مهار دوجانبه^۱

این سیاست که با الهام از "سیاست نفوذ جرج کنان" ۱۹۴۶ در قبال شوروی سابق تدوین شده بود -عنوانی است برای سیاست کنترل و سد نفوذ دوجانبه ایران و عراق در دوره کلینتون (۲۰۰۱-۱۹۹۳) که نخستین بار در مارس ۱۹۹۳، توسط مارتین ایندایک (طرفدار اسرائیل و وابسته به لابی صهیونیسم) مسئول امور خارجی در شورای امنیت ملی دولت بیل کلینتون رئیس‌جمهوری آمریکا مطرح شد و بر پنج‌پایه قرار دارد:

- آرایش قوا در منطقه خلیج فارس و خاورمیانه به نفع آمریکا.
- پیروی از سیاست مهار ایران و عراق به‌جای ایجاد تعادل و توازن بین این دو کشور.
- عدم اعتقاد به اینکه می‌توان در ایران از میانه‌روها علیه تندروها استفاده کرد.

- جلوگیری از برقراری مناسبات عادی تجاری و سیاسی ایران با کشورهای دیگر تا ایران رفتار خود را تغییر دهد.

- الهام از سیاست تحدید نفوذ یا محاصره کمونیس‌م که پس از جنگ جهانی دوم علیه شوروی سابق اعمال شد.

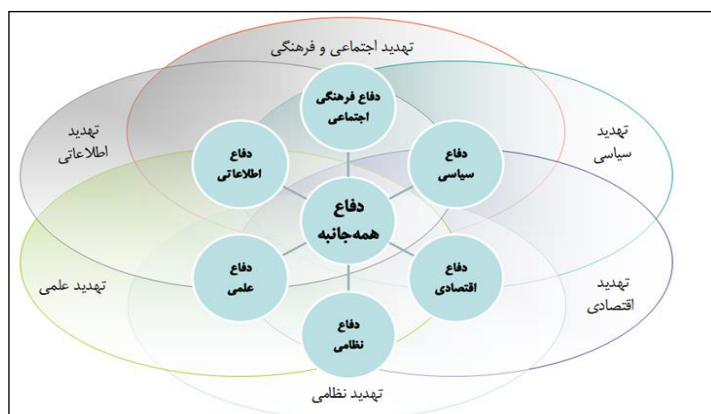
سیاست فوق پس از طرح و تصویب در شورای امنیت ملی دولت کلینتون، در آوریل ۱۹۹۴ توسط مقاله‌ای به قلم آنتونی لیک در مجله سیاست خارجی به‌عنوان سیاست رسمی دولت آمریکا منتشر گردید. سیاست مهار دوجانبه که شامل تحریم‌های اقتصادی گوناگونی علیه ایران و عراق می‌شد، هدف اصلی خود را مهار هم‌زمان ایران و عراق از طریق محاصره اقتصادی و فناورانه و تسلط کامل آمریکا بر منطقه استراتژیک خلیج فارس از طریق انزوای بین‌المللی ایران و عراق قرار داده بود. این سیاست که انزوا و تضعیف دو کشور ایران و عراق را مدنظر داشت، درصدد ممانعت از کنترل منطقه توسط ایران و عراق به سود اسرائیل و کشورهای محافظه‌کار عرب بود. این جریان، بیانگر سیاست‌های جدیدی بود که بر اساس آن، محدودیت‌های اعمال‌شده علیه ایران تشدید می‌شد. از این رو اعمال سیاست مهار منجر به تشدید محدودیت‌های ایالات متحده علیه جمهوری اسلامی ایران گردید. این سیاست تحولات و تأثیرات عمده‌ای در منطقه بجا گذاشت. از جمله این تحولات، حمله عراق به کویت و به دنبال آن حمله متحدین برای رهاسازی این کشور می‌باشد. مهار اقتصادی و در واقع جنگ اقتصادی با ایران در ادامه همین سیاست تا به امروز دنبال شده است.

- **دفاع:** در یک جمع‌بندی لغوی، دفاع عبارت است از یابوری و حمایت کردن، دور کردن، حفظ کردن، راندن، پس زدن و بازداشتن. "دفاع در اصطلاح فقهی، تکلیف و حقوقی می‌باشد که از سوی خداوند به‌عنوان مالک و قانون‌گذار وضع شده است. انسان از این حق برخوردار است تا برای پیشگیری از آسیب‌هایی که اعتقاد، مال، جان و آبروی وی را تهدید می‌کند، دفاع و احتراز کرده و این تکلیفی است که نمی‌تواند از آن عدول نماید." (دهقان، ۱۳۹۰: ۱۲). در تعریف دیگری، دفاع عبارت است از «تدابیری که توسط یک یا چند کشور برای مقاومت در مقابل حملات سیاسی، نظامی، اقتصادی، اجتماعی، روانی و یا فناورانه اتخاذ می‌شود و توانایی‌های دفاعی، بازدارندگی را تقویت می‌کند و بازدارندگی نیز به این توانایی‌ها نیرو می‌بخشد» (کاظمی، ۱۳۷۲: ۱۵). در تحقیق حاضر، بر تعریف اخیر تکیه شده است که دفاع را دارای ابعادی

جامع در نظر می‌گیرد. در آموزه‌های دین مبین اسلام، دفاع بر دو قسم آمده است؛ دفاع از اصل اسلام و حوزه آن و دفاع از جان و سایر متعلقات خود که در نظریات حضرت امام (ره) توصیف مبسوطی در این زمینه آمده است. با توجه به معنای دفاع و همچنین با نگرشی منطقی، اگر دفاع را حفاظت از خود و دور کردن و راندن و بازداشتن دشمن بدانیم، در دنیایی که دسترسی و تهدید و تعرض دشمن به ابزار نظامی محدود نمی‌شود، دفاع نیز نمی‌تواند فقط به مقابله نظامی انفعالی با دشمن محدود گردد. حفاظت واقعی هنگامی تحقق می‌پذیرد که دشمن از تهدید و تعرض باز داشته شود و در صورت تهدید و تعرض - که اوج آن، جنگ می‌باشد - با آن مقابله مناسب شود و پس از رفع تهدید و تعرض نیز مقتضیات و امکانات به گونه‌ای مدیریت گردند که بقای کشور به بهترین وجه تأمین و امنیت آن تضمین گردد. با این منطق، دفاع در سه مرحله بازدارندگی، مقابله (رویارویی با تهدید و تعرض) و تأمین منافع امنیت ملی قابل تصور است. مقابله و دفع و رفع تهدید به مفهوم سلبی امنیت بازمی‌گردد اما مرحله تأمین اهداف امنیت ملی، مشتمل بر جنبه ایجابی امنیت ملی است که قبلاً معرفی گردید.

- دفاع همه‌جانبه: دفاع همه‌جانبه، مفهومی با ظرفیت معنایی فراوان است. دفاع همه‌جانبه، دفاع از ارزش‌ها و موجودیت‌هایی است که مورد تهدید هستند و یا خواهند بود. انقلاب اسلامی در طول حیات خود با طیف وسیعی از تهدیدها روبه‌رو شده است. درباره دفاع همه‌جانبه تعریف‌های متفاوتی ارائه شده است. از جمله، دفاع همه‌جانبه عبارت است از به‌کارگیری تمامی ظرفیت‌ها و مقدرات موجود برای مواجهه با انواع تهدیدها. از سوی دیگر بنا به تعریفی که دارای جامعیت بیشتری است، "آماده‌سازی و به‌کارگیری همه سرمایه‌های انسانی، امکانات مادی و معنوی به‌منظور پیشگیری و مقابله با هر نوع تهدید و تهاجم دشمنان خارجی و داخلی دفاع همه‌جانبه می‌باشد" (خانی، ۱۳۷۶: ۱۴۹). در دفاع همه‌جانبه، باید همواره امکانات معنوی، فیزیکی، اقتصادی و سایر امکانات ساختار دولتی، دولت‌های محلی، نیروهای دفاعی و کل کشور در یک وضعیت آمادگی مستمر باشند تا یک وضعیت بحران را مهار یا مدیریت کنند و به‌گونه‌ای یکپارچه عمل نمایند که از خطر یا حمله جلوگیری و کشور را حفظ کنند. حضرت امام خمینی (ره) در بیست و ششم شهریورماه ۱۳۶۷ خطاب به فرماندهان نظامی فرمودند: در حال حاضر ما باید آماده و مهیا باشیم. روزهای حساس و تعیین‌کننده‌ای پیش‌رو داریم و انقلاب اسلامی هنوز سال‌ها و ماه‌های تعیین‌کننده‌ی دیگری در پیش خواهد داشت، چراکه در هنگامه نبرد مجال پرداختن به همه جهات

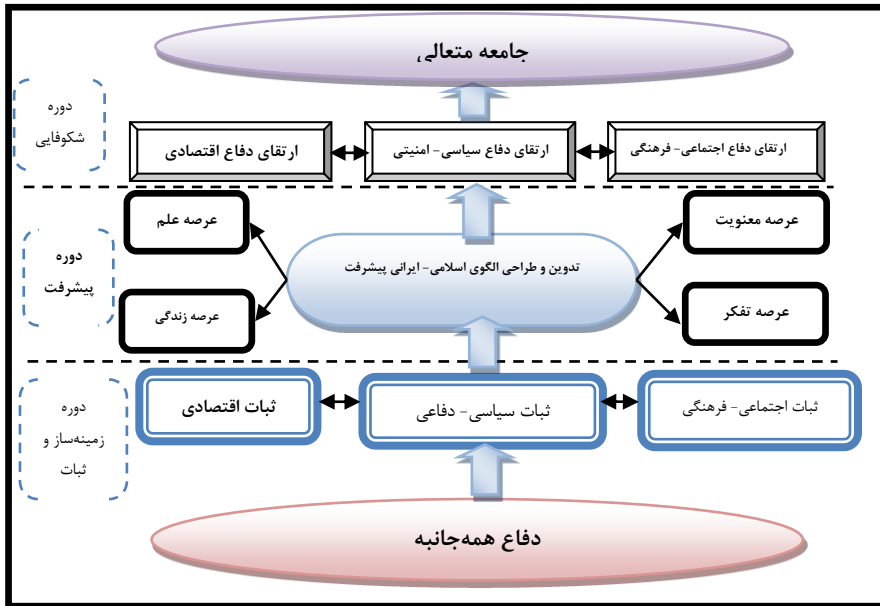
قوت‌ها، ضعف‌ها، طرح‌ها، برنامه‌ها و در حقیقت ترسیم راهبرد دفاع همه‌جانبه، نبوده است، ولی در شرایط عادی باید با سعه‌ی صدر و به دور از حب و بغض‌ها به این مسائل پرداخت و از همه اندوخته‌ها، تجربه‌ها، استعدادها و طرح‌ها استفاده نمود و در تجهیز همه‌آحاد و افراد این کشور، بر اساس اصول خاص دفاع همه‌جانبه و تا رسیدن به تشکل واقعه و حقیقی بسیج و ارتش بیست میلیون، کوشش نمود (صحیفه نور، ۱۳۷۸، ج ۲۱: ۱۳۵-۱۳۳). حضرت امام (ره)، برای تولید و بازتولید امنیت در جامعه، مفهوم دفاع همه‌جانبه را مطرح کردند. با این ملاحظه، رویکرد دفاع همه‌جانبه در حقیقت می‌تواند دکترین دفاعی جمهوری اسلامی ایران قلمداد گردد. رهنمودهای مقام معظم رهبری نیز در قسمت‌های بعدی گزارش خواهند شد مبین همین همه‌جانبه‌نگریستن به دفاع است. شکل جدید تهدیدات و ابعاد آن در عرصه‌های مختلف سیاسی، اقتصادی، فرهنگی، نظامی و ... دفاع متناسب و درخور خود را می‌طلبد؛ بنابراین با رویکرد تناسب و تشابه دفاع و تهدید و بر اساس نظریه تهاجم-دفاع می‌توان به مدلی رسید که در آن ابعاد مختلف دفاع در محل همپوشانی بنام دفاع همه‌جانبه، وجه اشتراک خواهند داشت. مدل مذکور در شکل زیر نشان داده شده است:

شکل ۱: الگوی دفاع همه‌جانبه (www.paydarimelli.ir)

دفاع همه‌جانبه از کشور را می‌توان در یک الگوی مفهومی نشان داد. الگوی دفاع همه‌جانبه دارای رویکردی مبتنی بر آموزه‌های اسلامی و ایرانی است که در آن علاوه بر باورهای دینی، بر خصلت‌های فرهنگی، تاریخی و جغرافیایی بومی نیز تأکید می‌کند، در نتیجه می‌توان ارکان اصلی این الگو را شامل، باورها و ارزش‌های اسلامی، رهبری بصیر و هوشمند، بسیج آحاد ملت و توانمندی و به‌کارگیری ظرفیت‌های تاریخی، فرهنگی، اقتصادی و جغرافیایی و امکانات کشور

می‌باشد. در این رویکرد با توجه به تنوع و حجم تهدیدات بالفعل و بالقوه، عرصه فعالیت بسیار وسیع است، که به‌طور اجمالی می‌توان به عرصه‌های فرهنگ و اندیشه، اجتماعی، اقتصادی، علم و فناوری و سیاسی - امنیتی دسته‌بندی کرد. می‌توان گفت، آنچه تاکنون گفته شد پاسخ سؤال اول تحقیق یعنی دفاع همه‌جانبه چه گستره‌ای دارد و چه عرصه‌هایی را در برمی‌گیرد؟ را فراهم می‌کند.

شکل ۲: مدل ارتباط دفاع همه‌جانبه با الگوی اسلامی - ایرانی پیشرفت (راهداری، ۱۳۹۱: ۱۱)

دفاع اقتصادی: در یک نگرش مبنایی، برداشت متعارف از انسجام یک کشور، بر توان آن کشور برای آزادی از تسلط یک قدرت خارجی متکی است. در نظر ابتدایی، معمولاً حمله به هویت کشور، با نیروی نظامی پاسخ داده می‌شود. باوجوداین، تهدیدات نسبت به هویت فقط تهدیدات فیزیکی نیستند و تهدیدات فیزیکی نیز فقط از نوع اعلان جنگ نیستند. امروزه تهدیدات اقتصادی جدی‌تر از گذشته هستند و دست‌کاری‌های مالی یا جاسوسی بازرگانی را در سطحی جهانی نیز در برمی‌گیرند که می‌توانند تلاش‌های سازمان‌یافته بزرگی به‌صورت اقدام تهاجمی باشند. برای بیان حفظ هویت به‌گونه‌ای که ذکر شد، "دفاع" کلمه مناسبی به نظر می‌رسد. انسجام، لازمه چنین دفاعی است. تمرکز بیش‌ازحد دفاع بر مبنای نظامی، به عقیده برخی و در برخی شرایط، به کاهش انسجام منجر می‌شود و خود، تهدیدی برای هویت ایجاد می‌کند، درحالی‌که تخصیص

خردپذیر منابع برای حداقل کردن تهدید نسبت به هویت، نخستین اهتمام هر کشوری است (دری نوگورانی، ۱۳۸۷: ۱۱۵). به یک تعبیر، دفاع اقتصادی عبارت است از دفاع با ابزارهای اقتصادی و به تعبیری دیگر، «دفاع اقتصادی» به مجموعه اقدامات یک یا چند کشور به‌منظور مقابله با تهاجمات اقتصادی دشمن اطلاق می‌گردد (جلالی فراهانی، ۱۳۹۰). دفاع اقتصادی، ساختن بنیانی قوی برای مقاومت در مقابل تکانه‌های خارجی را در برمی‌گیرد. این دفاع متضمن تعبیه برنامه برای رویارویی با پیشامدها و ذخیره‌سازی منابع برای پشتیبانی از اقتصاد در خلال بحران‌ها می‌باشد (دری نوگورانی، ۱۳۸۷: ۲۵). آیه ۶۰ سوره انفال در قرآن کریم در زمینه دفاع بیان می‌دارد: «وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهَبُونَ بِهِ وَعَدُّوا لِلَّهِ وَعَدُّوْكُمْ وَأَخْرِبُوا مِنْ دُونِهِمْ لَا تَعْلَمُونَهُمُ اللَّهُ يَعْلَمُهُمْ» در این آیه، فراهم آوردن امکانات و قوا در حد توان، ابتدا برای ترسانیدن دشمن آشکار و پنهان موردنظر است. بر این اساس، هرگونه توان ممکن باید در راستای بازدارندگی و برای مقابله با هجوم دشمنان آماده و مهیا گردد. بی‌تردید، امکانات و قدرت اقتصادی یکی از مصادیق اصلی و بارز این توان جامع در دفاع همه‌جانبه است. بعلاوه، همچنان که در معرفی اصطلاح "دفاع" نیز مطرح گردید، مؤلفه‌های مهم بازدارندگی^۱، قدرت مقابله و توانمندی اقتصادی در دفاع اقتصادی نیز به‌عنوان مراحل اصلی یک دفاع تمام‌عیار اقتصادی باید موردتوجه قرار گیرد.

امام خمینی (ره) در خصوص مفهومی که با عنوان دفاع اقتصادی از آن یاد کردیم، سخنان و فتاوی مهمی دارند. به فرموده ایشان، "کمونیس‌تها و زراندوزان و سرمایه‌داران با ایجاد روابط گرم با جهان‌خواران، حق حیات و ابتکار عمل را از عامه مردم سلب کرده‌اند و با ایجاد مراکز انحصاری و چندملیتی عملاً نبض اقتصاد جهان را در دست گرفته و همه راه‌های صدور و استخراج و توزیع و عرضه و تقاضا و حتی نرخ‌گذاری و بانکداری را به خود منتهی نموده‌اند و با

۱- یکی از ابعاد دفاع، بازدارندگی (Deterrence) است. در منابع مختلف، تعاریف متفاوتی از بازدارندگی ارائه شده است. در یک رابطه‌ی دوجانبه، بازدارندگی به معنای کوشش یکی، برای اعمال نفوذ در دیگری است تا او را از اقدام به عملی که متضمن خسارت یا هزینه‌ای برای اولی است بازدارد (بوفر، ۱۳۶۹: ۲۶۳). از سوی دیگر، بازدارندگی نوع مشخصی از اعمال نفوذ است که مستقیماً و آشکارا بر مبنای تهدید به مجازات و یا محروم کردن طرف مقابل از منابع خود قرار دارد. (بیلیس و دیگران، ۱۳۷۳: ۹۰). به تعبیر دیگر، بازدارندگی عبارت است از متقاعد ساختن حریف نسبت به این‌که هزینه‌ها و خطرات ناشی از خطمشی اتخاذی او، از منافع که عایدش می‌شود بیشتر است (فریدمن، ۱۳۸۵: ۱۵۳).

القاء تفکرات و تحقیقات خودساخته به توده‌های محروم باورانده‌اند که باید تحت نفوذ ما زندگی کرده و الا راهی برای ادامه حیات پابره‌نه‌ها جز تن دادن به فقر باقی نمانده و این مقتضای خلقت و جامعه انسانی است که اکثریت قریب به اتفاق گرسنگان در حسرت یک‌لقمه‌نان بسوزند و بمیرند و گروهی اندک هم از پرخوری و اسراف و تعیش‌ها جانشان به لب آید. مسلمانان موظف‌اند که استقلال اقتصادی خویش را حفظ کنند و از هرگونه وابستگی که مایه ذلت و سرشکستگی آنان می‌شود، بپرهیزند. البته این بدان معنا نیست که با کشورهای بیگانه قطع رابطه کنند، بلکه دستور قرآنی این است که بیگانگان بر مسلمانان تسلط پیدا نکنند، چنانکه می‌فرماید: وَ لَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ لِلْكَافِرِينَ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ سَبِيلًا خداوند هرگز کافران را بر مؤمنان تسلطی نداده است. بر اساس این دستور قرآنی آن‌ها باید از استقلال خویش در همه صحنه‌ها دفاع کرده، با اتخاذ سیاست‌های اصولی در روابط خود با بیگانگان راه هرگونه نفوذ و تسلط را بر آنان ببندند و پاسدار عزت و شرف اسلامی خویش باشند. در تحریرالوسیله حضرت امام راحل نیز تصریح شده است که:

الف- اگر در روابط اقتصادی و غیر آن بر قلمرو اسلام و کشور اسلامی ترس باشد که بیگانگان بر آن تسلط سیاسی یا غیر آن که موجب استعمار آنان یا استعمار کشورشان- گرچه استعمار فرهنگی- می‌شود، پیدا کنند، بر همه مسلمانان واجب است که از چنین روابطی اجتناب کنند و این‌گونه روابط، حرام می‌باشد.

ب- در صورتی که در روابط بازرگانی دولت‌ها یا تجار با بعضی از دولت‌ها یا تجار بیگانه ترس (تسلط) بر بازار مسلمانان و زندگی اقتصادی آن‌ها باشد، واجب است آن را ترک کنند و چنین تجارتی حرام می‌باشد و در صورت چنین ترسی بر فقها و مراجع عظام است که کالاهای آنان و تجارت با آن‌ها را طبق مقتضیات زمان تحریم نمایند، و بر امت اسلامی متابعت آنان واجب است، چنان‌که بر همه آن‌ها واجب است در قطع این روابط جدیت کنند (امام خمینی، تحریرالوسیله ج ۱: ۴۸۷). همچنین در قانون اساسی جمهوری اسلامی آمده است: "دادن امتیاز تشکیل شرکت‌ها و مؤسسات در امور تجاری و صنعتی و کشاورزی و معادن و خدمات به خارجیان مطلقاً ممنوع است." «اصل ۸۱ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران» و اینکه "هرگونه قرارداد که موجب سلطه بیگانه بر منابع طبیعی و اقتصادی، فرهنگ، ارتش و دیگر شئون کشور گردد ممنوع است."

– **ارزیابی شدت تأثیر برخی شاخص‌ها در دفاع همه‌جانبه:** بر اساس آنچه درباره دفاع و مراحل آن بیان شد، مؤلفه‌های دفاع اقتصادی مشتمل بر؛ بازدارندگی اقتصادی، توان مقابله (دفع و رفع) تهدید و توانمندی اقتصادی می‌گردد که هر یک نیز چند شاخص در ذیل خود دارد. در اینجا به- منظور ارزیابی شدت تأثیر هر یک از مؤلفه‌ها بر دفاع همه‌جانبه، برای هر مؤلفه چهار شاخص در نظر گرفته و سؤالات تحقیق بر همین اساس در خصوص تأثیر شاخص‌های متغیر مستقل بر متغیر تابع تنظیم شده است که به صورت پنج گزینه‌ای در قالب طیف لیکرت از گزینه خیلی کم تا گزینه خیلی زیاد پرسیده شده‌اند. لازم به ذکر است که شاخص‌های مورد اشاره با برخی از عناصر اقتصادی دفاع که در ادامه تحقیق به آن‌ها پرداخته شده وجه اشتراک و یا همپوشانی دارند که این امر حاکی از میزان روایی و اعتبار آن‌ها می‌باشد و در ادامه تحقیق پس از تجزیه تحلیل در یک جمع‌بندی به نتیجه‌گیری در خصوص تمامی مؤلفه‌ها و عناصر دفاع اقتصادی پرداخته شده است.

– **تجزیه تحلیل داده‌های پرسشنامه‌ها:** پرسشنامه حاوی سؤالات در اختیار تعداد ۲۰ نفر از نخبگان و خبرگان مرتبط با موضوع گذارده شد. نمونه انتخاب شده جهت اظهار نظر به روش هدفمند و متشکل از نخبگان و خبرگانی که در مشاغل راهبردی اشتغال دارند، انتخاب شدند. پس از توزیع پرسشنامه در جمع خبرگی، پاسخ‌های دریافت شده از هریک از افراد جامعه تحقیق در خصوص هر یک از سؤالات دوازده‌گانه در یک جدول آورده شده و پارامترهای آماری مربوطه احصاء و پس از تعیین وزن هر گزینه، میانگین، واریانس، حدود بالا و پایین و آماره آزمون با استفاده از فرمول محاسبه گردید:

جدول ۱: مؤلفه‌ها و میزان تأثیر آن‌ها

آزمون t	حد پایین	حد بالا	واریانس	میانگین	میزان تأثیر بر دفاع همه‌جانبه				مؤلفه/شاخص	
					خیلی کم	کم	متوسط	زیاد		
۹.۲۰	۴.۱۰	۴.۷۰	۰.۴۶۳	۴.۴۰	۰	۰	۲	۸	۱۰	بازدارندگی اقتصادی
۵.۸۸	۳.۷۷	۴.۵۳	۰.۷۶۶	۴.۱۵	۰	۱	۳	۸	۸	افزایش هزینه تهدیدات دشمن
۸.۱۰	۴.۰۲	۴.۶۸	۰.۵۵۵	۴.۳۵	۰	۰	۳	۷	۱۰	قدرت پاسخگویی به تهدیدات
۴.۱۶	۳.۴۸	۴.۳۲	۰.۹۳۷	۳.۹۰	۰	۲	۴	۸	۶	سخت نمودن دستیابی به هدف توسط دشمن

مؤلفه/شاخص	میزان تأثیر بر دفاع همه‌جانبه				میانگین	واریانس	حد بالا	حد پایین	آزمون t
	خیلی زیاد	زیاد	متوسط	کم					
توانمندی اقتصادی	۹	۹	۲	۰	۴.۳۵	۰.۴۵۰	۴.۶۴	۴.۰۶	۹.۰۰
خوداتکایی اقتصادی	۱۱	۸	۱	۰	۴.۵۰	۰.۲۶۸	۴.۷۷	۴.۲۳	۱۱.۰۵
امکان بازیابی و جایگزینی منابع	۸	۸	۲	۱	۴.۰۵	۱.۲۰۸	۴.۵۳	۳.۵۷	۴.۲۷
تداوم فعالیت‌های ضروری	۹	۸	۲	۱	۴.۲۵	۰.۷۲۴	۴.۶۲	۳.۸۸	۶.۵۷
توان مقابله (دفع و رفع) تهدید	۸	۷	۵	۰	۴.۱۵	۰.۶۶۱	۴.۵۱	۳.۷۹	۶.۳۳
دور زدن تحریم‌های اقتصادی	۸	۱۰	۲	۰	۴.۳۰	۰.۴۳۲	۴.۵۹	۴.۰۱	۸.۸۵
اقدامات پیش‌دستانه	۹	۹	۱	۱	۴.۳۰	۰.۶۴۲	۴.۶۵	۳.۹۵	۷.۲۶
افزایش قدرت پاسخگویی	۷	۸	۳	۲	۴.۰۰	۰.۹۴۷	۴.۴۳	۳.۵۷	۴.۵۹
میانگین	۸.۵۸	۸.۱۷	۲.۵۰	۰.۶۷	۴.۲۳	۰.۷۱۰	۴.۵۹	۳.۸۶	۶.۵۰

با عنایت به مقادیر محاسبه‌شده آماره آزمون (t) و مقایسه آن با مقدار بحرانی میزان تأثیر آن‌ها بر دفاع همه‌جانبه از متوسط به بالا می‌باشد. در جدول فوق با توجه به مقدار t شاخص‌ها، خوداتکایی اقتصادی با مقدار آماره (t=۱۱.۰۵) در اولویت اول و بازدارندگی اقتصادی با مقدار آماره (t=۹.۲۰) در اولویت دوم و توانمندی اقتصادی با مقدار آماره (t=۹.۰۰) در اولویت سوم قرار گرفته‌اند.

جدول ۲: آزمون معنی‌داری

شاخص	اول	دوم	سوم	چهارم	پنجم	ششم	هفتم	هشتم	نهم	دهم	یازدهم	دوازدهم
مقدار آماره t	۹.۲۰	۵.۸۸	۸.۱۰	۴.۱۶	۹.۰۰	۱۱.۰۵	۴.۲۷	۶.۵۷	۶.۳۳	۸.۸۵	۷.۲۶	۴.۵۹
P-value	۰.۰۰۰	۰.۰۰۰	۰.۰۰۰	۰.۰۰۰	۰.۰۰۰	۰.۰۰۰	۰.۰۰۰	۰.۰۰۰	۰.۰۰۰	۰.۰۰۰	۰.۰۰۰	۰.۰۰۰
تأثیر	بسیار کم	کم	متوسط	زیاد	بسیار زیاد	بسیار کم	کم	متوسط	زیاد	بسیار زیاد	بسیار کم	کم

با عنایت به مقدار P-value محاسبه‌شده برای هریک از شاخص‌ها ($P < 0.05$) با سطح اطمینان ۹۵٪ همه شاخص‌ها معنی‌دار می‌باشند. مقادیر میانگین محاسبه‌شده برای پاسخ‌های هر سؤال

حاکمی از تأیید تأثیر مؤلفه‌های متغیر مستقل بر متغیر تابع به میزان متوسط به بالا می‌باشد به طوری که حداقل ۹۰٪ افراد (۱۸ نفر) گزینه‌های متوسط به بالا را انتخاب نموده‌اند. به عنوان نمونه با توجه به جدول فوق، نتایج حاصله مبین این مطلب است که از تعداد ۲۰ نفر جامعه خبرگی هیچ‌کدام (۰٪) گزینه خیلی کم، تعداد ۲ نفر (۱۰٪) گزینه کم، تعداد ۳ نفر (۱۵٪) گزینه متوسط، تعداد ۸ نفر (۴۰٪) گزینه زیاد و تعداد ۷ نفر (۳۵٪) گزینه خیلی زیاد را انتخاب نموده‌اند، بنابراین ۹۰٪ افراد جامعه معتقدند که افزایش قدرت پاسخگویی، به میزان متوسط تا خیلی زیادی بر دفاع همه‌جانبه کشور در برابر تهدیدات تأثیر دارد. برای محاسبه شدت ارتباط شاخص‌ها با دفاع همه‌جانبه با توجه به داده‌های به دست آمده از پرسشنامه به شرح زیر عمل می‌کنیم:

جدول ۳: شدت ارتباط شاخص‌ها

آماره آزمون/ χ^2	مربع تفاوت $(f_o - f_e)^2$	تفاوت $f_o - f_e$	فراوانی مورد انتظار f_e	فراوانی مشاهده شده f_o	محاسبات آماری
					سطوح آزمون
۴	۱۶	-۴	۴	۰	خیلی کم
۱	۴	-۲	۴	۲	کم
۰/۲۵	۱	-۱	۴	۳	متوسط
۴	۱۶	۴	۴	۸	زیاد
۲/۲۵	۹	۳	۴	۷	خیلی زیاد
۱۱/۵	۴۶	۰	۲۰	$n = 20$	جمع

$$\chi^2 = \sum \frac{(F_o - F_e)^2}{F_e} = 11.5$$

$$k = \sqrt{\frac{\chi^2}{n + \chi^2}} = \sqrt{\frac{11.5}{20 + 11.5}} = 0.60$$

یعنی شدت ارتباط (ضریب توافقی) بین افزایش قدرت پاسخگویی و دفاع در برابر تهدیدات به میزان ۶۰٪ است. بنابراین دو متغیر از یکدیگر مستقل نبوده و بین آن‌ها ارتباط معنی‌داری وجود داشته که بر همدیگر تأثیر دارند. تحلیل اخیر پاسخ به سؤال دوم (شدت تأثیر مؤلفه‌های بر دفاع همه‌جانبه چقدر است؟) تحقیق را امکان‌پذیر می‌سازد.

عناصر اصلی دفاع اقتصادی ج. ا. ا. بر اساس رهنمودها و ابلاغ‌های مقام معظم رهبری

- داده‌ها و اطلاعات گردآوری شده: برای تحلیل محتوای منابع موردنظر در جهت دستیابی به عناصر اصلی اقتصادی دفاع همه‌جانبه، اسناد در دو بخش «بیانات و سخنرانی‌ها» و «ابلاغیه

سیاست‌ها و اسناد بالادستی» به صورت ذیل تقسیم‌بندی شدند و به‌طور کامل با تمرکز بر آنچه در قسمت پیشینه و مفاهیم تحقیق توضیح داده شد، رهنمودها و مطالب اسناد مرتبط با عناصر مفهومی دفاع اقتصادی بررسی گردید:

الف- سخنرانی‌ها (بیانات): سخنرانی‌های مقام معظم رهبری از سال ۶۸ تا سال گذشته از سایت رسمی دفتر مقام معظم رهبری استخراج شدند.

ب- ابلاغیه سیاست‌ها و اسناد بالادستی: جهت دسترسی به اسناد بالادستی به پایگاه اطلاعاتی دفتر مقام معظم رهبری و همچنین پایگاه اطلاعاتی مجمع تشخیص مصلحت نظام مراجعه و ۵۰ سند استخراج گردید. معیار گزینش مطلب برگزیده (فیش) رهنمود و سند، ارتباط داشتن با موضوع دفاع اقتصادی با معنای اصطلاحی‌ای بوده است که در قسمت مفاهیم به آن‌ها پرداختیم. به‌عنوان نمونه، همه سه مرحله بازدارندگی، مقابله و تأمین منافع امنیت ملی در دفاع اقتصادی معیار گزینش متن بوده‌اند. آنگاه بر اساس محتوا، برای هر یک از مطالب برگرفته‌شده (فیش‌های تحقیق)، مفهومی مرتبط استخراج شد و کلیه مفاهیم کدگذاری شدند تا به‌راحتی قابل بازیابی باشند. در مرحله بعدی، کلیه مفاهیمی که قابل تلفیق بودند، تلفیق شدند و از تلفیق این مفاهیم مشابه و مشترک، مفاهیمی کلی‌تر به دست آمد که در روش تحلیلی داده بنیاد به آن‌ها مقوله اطلاق می‌گردد. با توجه به مرکزیتی که سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی در دفاع اقتصادی دارند، این سیاست‌ها با توجه و تأکید بیشتری موردبررسی محتوایی قرار گرفتند و عناصر دفاع اقتصادی از آن‌ها نیز به‌طور جداگانه استخراج گردید.

– مفاهیم کلی دفاع اقتصادی در رهنمودها و سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی

در جدول (۱) فهرست مرتب‌شده‌ی مقوله‌های (مفاهیم کلی تلفیق‌شده) استخراج‌شده (۴۰ مقوله) برحسب حروف الفبا به همراه فراوانی کاربرد آن‌ها در رهنمودها و اسناد تحلیل‌شده، گزارش شده است و در جدول (۲) مقوله‌های استخراج‌شده مرتبط با دفاع اقتصادی از متن تحلیل‌شده‌ی سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی به همراه بند سیاستی منبع، گزارش شده‌اند. در مقوله‌سازی، برخی مفاهیم ایجابی^۱ و سلبی با یکدیگر ادغام شده‌اند. از جمله در مقوله "استقلال"، مفاهیمی از قبیل استقلال، خوداتکایی و وابستگی به کشورهای محدود و منابع خاص (نفت و...) مندرج

۱. در اینجا منظور از مفهوم ایجابی، مفهوم ارزشمندی است که باید ایجاد، حفظ و تقویت گردد و منظور از مفهوم سلبی، مفهومی است که باید در جهت رفع آن تلاش شود.

است. در مقوله "اشتغال"، کلیه مواردی که درباره کارآفرینی و ایجاد فرصت‌های شغلی مطرح شده است، درج گردیده است. "امنیت"، اعم از مفاهیم امنیت اقتصادی و تأمین نیازهای اساسی و راهبردی از قبیل غذا و دارو است. مواردی که به‌نوعی به تنوع اقلیمی و مزیت جغرافیایی و موقعیت راهبردی و وسعت اشاره دارند، در مقوله امور جغرافیایی درج شده‌اند. توانمندسازی منابع انسانی تولید و مهارت و صرفه‌جویی تحت مقوله "بهره‌وری" در نظر گرفته شده‌اند. تعامل منطقه‌ای و جهانی و دیپلماسی اقتصادی در مقوله "تعامل بین‌المللی" دسته‌بندی شده‌اند. موارد مربوط به علم، در مقوله "دانش‌بنیانی اقتصاد" درج شده‌اند. "ذخایر راهبردی" اعم از ذخایر منابع انرژی و کالاهای اساسی نظیر غذا و دارو هستند. کلیه مواردی که به‌نوعی کمیت تولید را در بر دارند از قبیل افزایش کمی و حمایت از تولید، در مقوله "رشد کمی تولید داخلی" ذکر شده‌اند. از آنجایی که "رونق اقتصادی"، امری عام‌تر از صرفاً رشد اقتصادی است، به‌طور مستقل ذکر شده است. صنایع تکمیلی در مقوله "زنجیره تولید" در نظر گرفته شده‌اند. مفهوم سلبی تبعیض در مقوله "عدالت" آمده است. ارزش‌های اسلامی در مقوله "فرهنگ" درج شده‌اند. رانت‌خواری، رشوه، قاچاق و سالم‌سازی اقتصاد، در "فساد اقتصادی" درج شده‌اند. با توجه به نقش اصلی تورم در قدرت خرید، این مفهوم در مقوله "قدرت خرید" در نظر گرفته شده است. "قوانین" شامل شفاف و روان‌سازی نیز بوده‌اند. نظام اداری، تصمیم‌گیری و موازی‌سازی تحت مقوله "مدیریت" هستند. مفاهیم مرتبط با بخش خصوصی و مشارکت آحاد جامعه و طبقات ضعیف در "مردمی اقتصاد" درج شدند. "منابع اقتصادی" اعم از نیروی کار و سرمایه و منابع طبیعی می‌باشند.

جدول ۴: فهرست مرتب‌شده‌ی مقوله‌های استخراج‌شده برحسب حروف الفبا

ردیف	مقوله	فراوانی مفاهیم مندرج در منابع تحلیل‌شده	ردیف	مقوله	فراوانی مفاهیم مندرج در منابع تحلیل‌شده
۱	استقلال اقتصادی	۱۱	۲۱	صادرات	۱۲
۲	اشتغال	۱۲	۲۲	عدالت اقتصادی	۱۱
۳	اقتدار اقتصادی	۱۷	۲۳	فرهنگ	۳۸
۴	امنیت اقتصادی	۵	۲۴	فساد اقتصادی	۵۰
۵	امور جغرافیایی	۲۳	۲۵	فقر	۹
۶	انعطاف‌پذیری اقتصادی	۸	۲۶	قدرت اقتصادی	۱۱
۷	بازدارندگی	۵۹	۲۷	قدرت خرید	۳

ردیف	مقوله	فراوانی مفاهیم مندرج در منابع تحلیل شده	ردیف	مقوله	فراوانی مفاهیم مندرج در منابع تحلیل شده
	اقتصادی				
۸	بهره‌وری	۹	۲۸	قوانین	۱۳
۹	پدافند غیرعامل	۵	۲۹	کشاورزی	۱۶
۱۰	پژوهش	۱۱	۳۰	کیفیت تولید	۲۱
۱۱	تأمین نیازهای اساسی	۲۷	۳۱	گفتمان‌سازی	۱۴
۱۲	تعامل بین‌المللی اقتصادی	۱۴	۳۲	مخاطرات اقتصادی	۵۹
۱۳	ثبات اقتصادی	۸	۳۳	مدیریت اقتصادی	۹
۱۴	خلاقیت	۱۶	۳۴	مردمی کردن اقتصاد	۲۱
۱۵	دانش‌بنیانی اقتصاد	۱۶	۳۵	مصرف	۳۴
۱۶	رشد کمی تولید داخلی	۱۰	۳۶	مقاومت اقتصادی	۴۴
۱۷	رونق اقتصادی	۱۶	۳۷	منابع اقتصادی	۲۳
۱۸	زنجیره تولید	۵	۳۸	نظام پولی و مالی	۱۹
۱۹	ساختار اقتصادی	۹	۳۹	واردات	۷
۲۰	سرمایه‌گذاری	۲۱	۴۰	وحدت	۲۶

جدول ۵: مقوله‌های استخراج‌شده مرتبط با دفاع اقتصادی از متن تحلیل‌شده‌ی سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی

برحسب حروف الفبا

ردیف	مقوله	بند سیاست کلی	ردیف	مقوله	بند سیاست کلی
۱	آفند اقتصادی	۲۲	۱۵	فرهنگ	۲۰
۲	استقلال اقتصادی	۶ و ۱۸	۱۶	فساد اقتصادی	۱۹
۳	اشتغال	۱ و ۴	۱۷	قوانین	۲۳
۴	امنیت اقتصادی	۷	۱۸	کیفیت تولید	۲۴
۵	بسیج اقتصادی	۲۲	۱۹	گفتمان‌سازی	۲۱
۶	بهره‌وری	۳ و ۱۶	۲۰	مدیریت اقتصادی	۱۷
۷	خلاقیت و نوآوری	۲	۲۱	مردمی کردن اقتصاد	۱

ردیف	مقوله	بند سیاست کلی	ردیف	مقوله	بند سیاست کلی
۸	دانش‌بنیانی اقتصاد	۲	۲۲	مصرف	۴ و ۸
۹	ذخایر راهبردی	۷ و ۱۴	۲۳	مقاومت اقتصادی	۱۲ و ۱۳
۱۰	رشد کمی تولید داخلی	۴	۲۴	منابع اقتصادی	۱۵
۱۱	رصد مخاطرات اقتصادی	۲۲	۲۵	مناطق آزاد	۱۱
۱۲	شفاف‌سازی اقتصاد	۱۹	۲۶	نظام پولی و مالی	۹
۱۳	صادرات	۱۰	۲۷	نظام توزیع	۲۳
۱۴	عدالت اقتصادی	۴ و ۵	۲۸	دیپلماسی اقتصادی	۱۰

با فرض دقیق بودن استخراج مقوله‌ها از رهنمودها و اسناد مذکور، مقایسه این دو جدول نشان می‌دهد برخی مفاهیم مانند رصد مخاطرات اقتصادی و مقاومت اقتصادی برای نخستین بار از سوی معظم له در منظر عام مطرح شده، در یادداشت‌برداری‌های این تحقیق نادیده گرفته شده از سوی دیگر، برخی مقوله‌های استخراج شده در تحقیق در متن سیاست‌ها درج نشده‌اند. جدول (۶) تلفیق دو جدول (۴) و (۵) است. مروری بر مقوله‌های جدول (۶) (۴۸ مقوله) نشان می‌دهد برخی از این مقوله‌ها، هدف و مقصود و پیامد دفاع اقتصادی و برخی عوامل ناامنی و بعضی زمینه‌ساز دفاع اقتصادی و برخی جنبه راهبرد و راهکار در جهت دستیابی به اهداف و پیامدهای موردنظر را دارند. جدول (۷) با کمی تعدیل در عناوین برخی مقوله‌ها، دسته‌بندی جدول (۶) بر این اساس را نشان می‌دهد.

جدول ۶: تلفیق جدول‌های (۴) و (۵)

ردیف	مقوله	ردیف	مقوله
۱	آفند اقتصادی	۲۵	شفاف‌سازی اقتصاد
۲	استقلال اقتصادی	۲۶	صادرات
۳	اشتغال	۲۷	عدالت اقتصادی
۴	اقتدار اقتصادی	۲۸	فرهنگ
۵	امنیت اقتصادی	۲۹	فساد اقتصادی
۶	امور جغرافیایی	۳۰	فقر
۷	انعطاف‌پذیری اقتصادی	۳۱	قدرت اقتصادی
۸	بازدارندگی اقتصادی	۳۲	قدرت خرید
۹	بسیج اقتصادی	۳۳	قوانین
۱۰	بهره‌وری	۳۴	کشاورزی
۱۱	پدافند غیرعامل	۳۵	کیفیت تولید
۱۲	پژوهش	۳۶	گفتمان‌سازی
۱۳	تأمین نیازهای اساسی	۳۷	مخاطرات اقتصادی

ردیف	مقوله	ردیف	مقوله
۱۴	تعامل بین‌المللی اقتصادی	۳۸	مدیریت اقتصادی
۱۵	ثبات اقتصادی	۳۹	مردمی کردن اقتصاد
۱۶	خلاقیت و نوآوری	۴۰	مصرف
۱۷	دانش‌بنیانی اقتصاد	۴۱	مقاومت اقتصادی
۱۸	ذخایر راهبردی	۴۲	منابع اقتصادی
۱۹	رشد کمی تولید داخلی	۴۳	مناطق آزاد
۲۰	رصد مخاطرات اقتصادی	۴۴	نظام پولی و مالی
۲۱	رونق اقتصادی	۴۵	نظام توزیع
۲۲	زنجیره تولید	۴۶	واردات
۲۳	ساختار اقتصادی	۴۷	وحدت
۲۴	سرمایه‌گذاری	۴۸	دیپلماسی اقتصادی

دسته‌بندی مقوله‌ها:

در جدول (۷) مقوله‌های جدول (۶) بر مبنای نوع مقوله و جایگاه آن در دفاع اقتصادی (مبتنی بر دفاع همه‌جانبه) به عوامل؛ مخاطره ساز، بستر ساز، راهکار (دفاعی یا اقتصادی) و پیامد مطلوب/هدف دسته‌بندی گردیده‌اند:

جدول ۷: دسته‌بندی مقوله‌های جدول (۶)

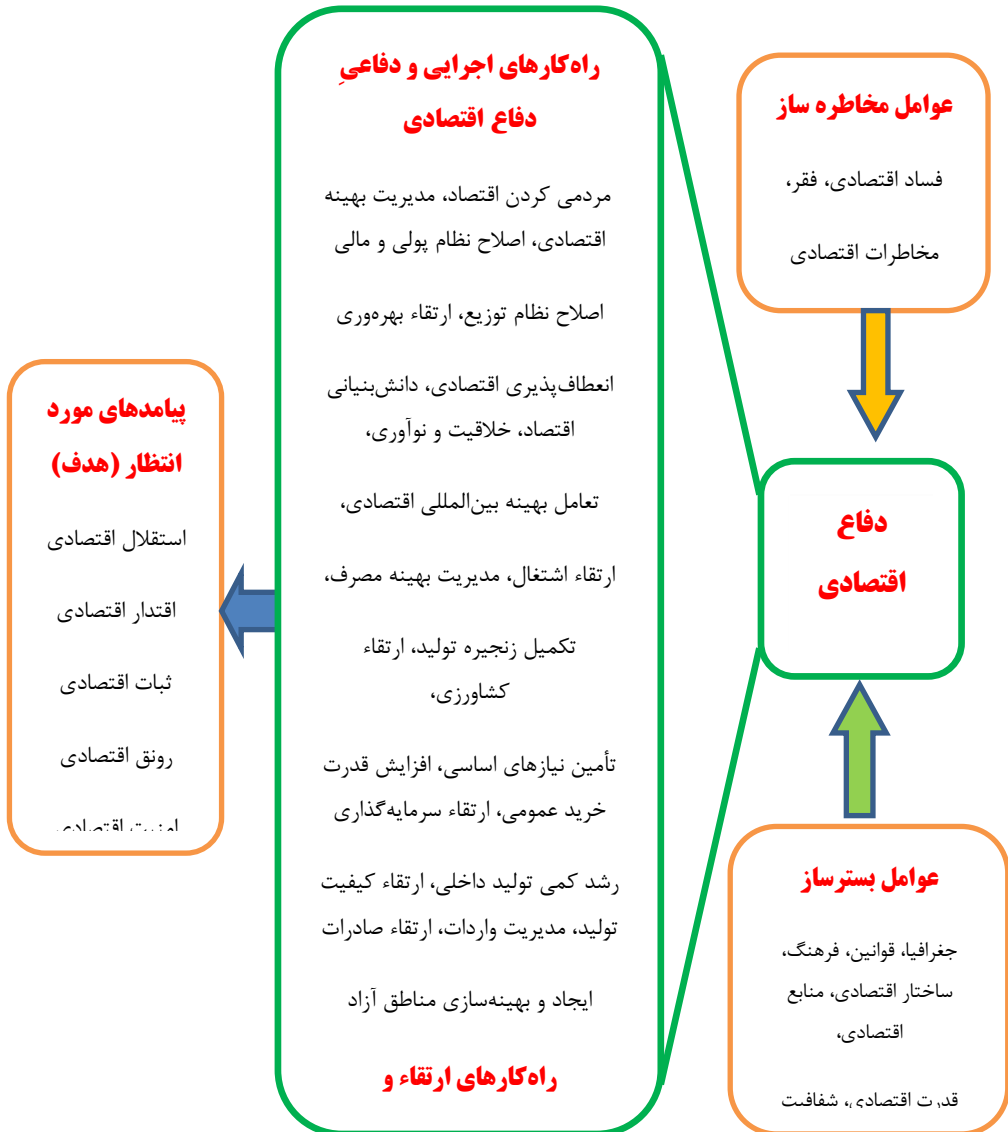
مقوله	نوع و جایگاه عامل	
فساد اقتصادی (عوامل اختلال‌زای داخلی اقتصادی)، فقر، مخاطرات اقتصادی (عملیات روانی دشمن، تهدیدات اقتصادی، تحریم، محاصره اقتصادی، تکانه‌های اقتصادی و جنگ اقتصادی دشمن در یک کلام مهار اقتصادی)	مخاطره ساز	
جغرافیا، قوانین، فرهنگ، ساختار اقتصادی، منابع اقتصادی، قدرت اقتصادی، شفافیت اقتصادی، وحدت	بستر ساز	
پژوهش، عدالت اقتصادی، گفتمان‌سازی، بسیج اقتصادی، ایجاد ذخایر راهبردی، رصد مخاطرات اقتصادی، بازدارندگی اقتصادی، پدافند غیرعامل، مقاومت اقتصادی، آفند اقتصادی	اجرائی و دفاعی	راهکارها

مقوله	نوع و جایگاه عامل
مردمی کردن اقتصاد، مدیریت بهینه اقتصادی، اصلاح نظام پولی و مالی، اصلاح نظام توزیع، ارتقاء بهره‌وری، انعطاف‌پذیری اقتصادی، دانش‌بنیانی اقتصاد، خلاقیت و نوآوری، تعامل بهینه بین‌المللی اقتصادی، ارتقاء اشتغال، مدیریت بهینه مصرف، تکمیل زنجیره تولید، ارتقاء کشاورزی، تأمین نیازهای اساسی، افزایش قدرت خرید عمومی، ارتقاء سرمایه‌گذاری، رشد کمی تولید داخلی، ارتقاء کیفیت تولید، مدیریت واردات، ارتقاء صادرات، ایجاد و بهینه‌سازی مناطق آزاد، تقویت دیپلماسی اقتصادی	ارتقاء و اصلاح‌گرایانه و فرهنگ‌ساز
استقلال اقتصادی، اقتدار اقتصادی، ثبات اقتصادی، رونق اقتصادی، امنیت اقتصادی	پیامد مورد انتظار (هدف)

تذکر: سعی شده در جدول (۷) تا حدی ترتیب اهمیت مقوله‌ها نسبت به یکدیگر در هر دسته مقوله رعایت شود و در دسته‌بندی مقوله‌ها چند نکته شایان توجه است:

ایجاد زمینه‌های مناسب، خود راه‌کاری مناسب قلمداد می‌شود. از این رو، از مقوله‌های بستر ساز می‌توان در جهت تحقق اهداف استفاده نمود. بین راه‌کارهای استخراج‌شده از نظر راهبردی و غیر راهبردی بودن تفاوت وجود دارد. برخی مقوله‌ها بیش از سایرین وجوه مختلف دارند و جای دادن آن‌ها در یک دسته منفرد، ساده نیست. مثلاً عدالت در عین حال که بستر ساز دفاع اقتصادی است، راه‌کار ارتقا و اصلاح‌گرایانه نیز بوده و همچنین، پیامد مورد انتظار و هدف هم می‌تواند به حساب آید. سعی شده بین مقوله‌هایی که بیشتر در جانب دفاع موضوعیت می‌یابند یا حداقل کمتر در مباحث متعارف اقتصادی به آن‌ها پرداخته می‌شود، از مقوله‌هایی که در علم اقتصاد متعارف رواج بیشتری دارند، نوعی تمایز قراردادی قائل شویم اما با دقت علمی، برخی از مقوله‌ها در این دسته‌بندی نیز در یک دسته منفرد جای نمی‌گیرند. از جمله انعطاف‌پذیری اقتصادی و اصلاح نظام پولی و مالی، می‌توانند راه‌کارهایی هم ارتقا و اصلاح‌گرایانه و هم اجرایی و دفاعی به حساب آیند. آموزه جدول (۷) این است که برخی مخاطرات شامل؛ عوامل اختلال‌زای داخلی اقتصادی، عملیات روانی دشمن، تهدیدات اقتصادی، تحریم، محاصره اقتصادی، تکانه‌های اقتصادی و جنگ اقتصادی دشمن، دفاع اقتصادی را اجتناب‌ناپذیر می‌کنند. در این دفاع، برخی

عوامل زمینه‌ساز و بسترساز، می‌توانند مزیت‌هایی را پیش روی کشور قرار دهند و دفاع اقتصادی در بستر آن‌ها شکل بگیرد. راه‌کارهای دفاع اقتصادی اعم از راه‌کارهای راهبردی و عملیاتی کوتاه-مدت و بلندمدت در دفاع به کار گرفته می‌شوند و سرانجام، دستیابی به پیامدهای مورد انتظار و اهداف امکان‌پذیر می‌یابد. محتوای جدول (۷) عملاً پاسخ سؤال سوم (عناصر اقتصادی اصلی دفاع همه‌جانبه کدام‌اند؟) را فراهم می‌کند.

شکل ۳: عوامل اثرگذار بر دفاع اقتصادی، راه‌کارها و پیامدها

نتیجه‌گیری و پیشنهاد

در طی تحقیق پس از تبیین مفاهیم و عناصر اقتصادی (متغیر تأثیرگذار) دفاع همه‌جانبه کشور در برابر تهدیدات (متغیر اثرپذیر)، تأثیر عناصر اقتصادی دفاع بر دفاع همه‌جانبه مورد بررسی و تجزیه تحلیل قرار گرفت که با توجه به مقدار آماره شاخص‌ها، خوداتکایی اقتصادی با مقدار آماره ($t=11.05$) در اولویت اول و بازدارندگی اقتصادی با مقدار آماره ($t=9.20$) در اولویت دوم و توانمندی اقتصادی با مقدار آماره ($t=9.00$) در اولویت سوم، ذیل هر یک از مؤلفه‌های مرتبط قرار می‌گیرند و چنین نتیجه‌گیری می‌شود که دفاع اقتصادی (در برابر جنگ و مهار اقتصادی) نقش تعیین‌کننده‌ای در کارآمدی دفاع همه‌جانبه در برابر تهدیدات متنوع دشمن دارد و به همین منظور توجه به مؤلفه‌های دفاع اقتصادی و تمرکز بر تقویت آن‌ها با رویکرد دشمن‌شناسی و تهدید شناسی (با رصد و پایش مداوم تهدیدات) امری ضروری به نظر می‌رسد. این کار، به شکل‌گیری راهبردها و همچنین راه‌کارهای عملی دفاع اقتصادی کمک شایانی خواهد کرد و از این رو، برای دفاع همه‌جانبه از کشورمان ضروری خواهد بود و نیاز است راهبردهای متصور و موجود در این حوزه با جدیت دنبال شده و اجرایی گردند.

با عنایت به نتیجه‌گیری تحقیق، پیشنهاد می‌گردد مسئولان ذی‌ربط در خصوص به‌کارگیری راهکارهای دفاع اقتصادی اعم از راهکارهای اجرایی و دفاعی و اصلاح‌گرایانه و فرهنگ‌ساز، در راستای قوام بخشی به دفاع اقتصادی شامل ارتقاء بازدارندگی، تقویت قدرت مقابله (رفع و دفع تهدید) و همچنین ارتقای توانمندی اقتصادی کشور جمهوری اسلامی ایران در راستای تقویت دفاع همه‌جانبه در رسیدن به اهداف دفاع اقتصادی (پیامدهای مورد انتظار) شامل؛ استقلال اقتصادی، اقتدار اقتصادی، ثبات اقتصادی؛ رونق اقتصادی و امنیت اقتصادی اقدام مقتضی به عمل آورند.

در این تحقیق پس از تبیین مفاهیم و مؤلفه‌های دفاع اقتصادی (به‌عنوان متغیر تأثیرگذار) و دفاع همه‌جانبه کشور در برابر تهدیدات مهار اقتصادی (به‌عنوان متغیر اثرپذیر)، تأثیر مؤلفه‌های دفاع اقتصادی بر دفاع همه‌جانبه مورد بررسی و تجزیه تحلیل قرار گرفت و چنین نتیجه‌گیری می‌شود که دفاع اقتصادی (در برابر جنگ اقتصادی) نقش تعیین‌کننده‌ای در کارآمدی دفاع همه‌جانبه در برابر تهدیدات متنوع دشمن دارد و به همین منظور توجه به مؤلفه‌های دفاع اقتصادی و تمرکز بر تقویت آن‌ها با رویکرد دشمن‌شناسی و تهدید شناسی (با رصد و پایش مداوم تهدیدات) امری

ضروری و اجتناب‌ناپذیر به نظر می‌رسد و نیاز است راهبردهای متصور و موجود در این حوزه با جدیت دنبال شده و اجرایی گردند.

با عنایت به نتیجه‌گیری تحقیق، پیشنهاد می‌گردد نخبگان مدیریتی، اقتصادی و علمی کشور نسبت به اجرایی نمودن راهبردهای ارائه‌شده در الگوی دفاع اقتصادی، در راستای قوام بخشی به دفاع اقتصادی شامل ارتقاء بازاریابی، تقویت قدرت مقابله (رفع و دفع تهدید) و همچنین ارتقای توانمندی اقتصادی کشور در راستای دفاع همه‌جانبه اقدام مقتضی به عمل آورند.

برخی راهکارهای مقابله با تهدیدات مهار و جنگ اقتصادی عبارت‌اند از؛ «جدا کردن اقتصاد درون از وابستگی به دلار آمریکا، پیمان پولی دوجانبه میان ایران و دیگر کشورها به جای دلار آمریکا، تولید پول داخلی با پشتوانه، ایجاد فرهنگ با الگوی اقتصادی اسلام از جمله زکات، خمس، صدقه، قرض‌الحسنه و انفاق و درنهایت، برچیده شدن زمینه‌های ربا در جامعه.

فهرست منابع:**الف - منابع فارسی**

- تدوین راهبردهای دفاع اقتصادی در چارچوب اقتصاد مقاومتی با تأکید بر تولید ملی، گروه مطالعاتی دوره‌ی سوم مدیریت راهبردی پدافند غیرعامل، دانشگاه عالی دفاع ملی، ۱۳۹۴
- جلالی فراهانی، غلامرضا. (۱۳۹۳/۰۴/۲۲). www.paydarimelli.ir.
- خامنه‌ای، سیدعلی، مجموعه بیانات مقام معظم رهبری از سال ۱۳۶۸ تا سال گذشته قابل‌مشاهده در سایت معظم له.
- خانی، مهدی، (۱۳۷۶)، امام خمینی (ره) - بسیج، استراتژی دفاع همه‌جانبه. تهران: مطالعات بسیج. شماره ۱۵.
- درّی نوگورانی، حسین. صالح، اصغر. (۱۳۹۴)، اقتصاد مقاومتی در جمهوری اسلامی ایران. تهران: شرکت چاپ و انتشارات راه فرد.
- دری نوگورانی، حسین (۱۳۸۹)، استراتژی بازدارندگی در سیره علوی، تهران، آینه پژوهش، شماره ۶۶.
- دری نوگورانی، حسین (۱۳۸۷)، دفاع اقتصادی: جایگاه اقتصاد در دفاع همه‌جانبه و نقش نیروهای مسلح (با تأکید بر سپاه پاسداران انقلاب اسلامی)، تهران: فصلنامه آفاق امنیت شماره چهارم و پنجم. بهار و تابستان.
- دهقان، محمدحسن (۱۳۹۵)، پدافند غیرعامل از دیدگاه مکتب اسلام. تهران: دانشگاه عالی دفاع ملی.
- راهداری، (۱۳۹۱)، الگوی دفاع همه‌جانبه. تهران: دانشگاه عالی دفاع ملی.
- شکوه، حسن (۱۳۹۱)، اقتصاد و دفاع ملی (چارچوبی برای مطالعه)، فصل‌نامه مطالعات راهبردی، شماره سوم.
- صحیفه نور (۱۳۶۹)، مجموعه رهنمودهای امام خمینی (ره)، تهران: انتشارات سازمان مدارک فرهنگی انقلاب اسلامی، انتشارات سروش.
- کاظمی، علی‌اصغر (۱۳۷۹)، راهبرد دفاع ملی، رویکرد دفاع همه‌جانبه و الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت. تهران نشر قومس.
- کشمیری، سید محمد؛ انعامی، سهراب (۱۳۹۶)، راهبرد دفاع ملی، رویکرد دفاع همه‌جانبه و الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، مجله رهیافت‌های سیاسی بین‌المللی
- گرجی، ابراهیم؛ هاشمیان، مسعود (۱۳۸۶)، تحلیل تطبیقی مؤلفه‌های امنیت اقتصادی در ایران، مجله مطالعات دفاعی استراتژیک، شماره ۲۹.

ب - منابع انگلیسی

- Goar, Macc, (2007), economics of Defense in a Globalized World.